

Dr. Nevzat Gündoğ'a

VEFA

Tarih, Kültür ve Sanat Yazıları

Editörler

Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Dr. Nevzat GÜNDAĞ'a
VEFA

Tarih, Kültür ve Sanat Yazıları

Editörler

Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU

Çizgi Kitabevi Yayınları: 1272
Araştırma İnceleme

Genel Yayın Yönetmeni
Mahmut Arlı

©Çizgi Kitabevi
Kasım 2021

ISBN: 978-605-196-686-1
Yayıncı Sertifika No:52493

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -

Editörler
KILIÇ, Yusuf | HAYTOĞLU, Ercan
Dr. Nevzat Gündag'a
VEFA
Tarih, Kültür ve Sanat Yazıları

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

Baskı: Sebat Ofset
Sertifika No: 46039

Makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah.	Alemdar Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1	Çatalçeşme Sk. No:42/2
Meram/ Konya	Cağaloğlu/ İstanbul
(0332) 353 62 65 - 66	(0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com

📞 / cizgikitabevi

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 9

HATIRALARDA Dr. NEVZAT GÜNDAĞ

Nevzat Gündag'ın Ardından 13

Selim KARAHASANOĞLU

Nevzat Gündag İle İlgili Birkaç Anı 17

Süleyman SOLMAZ

BİLİMSEL YAZILAR

19. Yüzyılda Yemen'de Beni Mervan Kabilesi ve Osmanlı Devleti İle Münasebetleri 23

Durmuş AKALIN

**Trakya-Paşaeli Müdafa'a-i Heyet-i Osmaniye Cemiyeti'nin Kuruluşu
Kuruluş Tarihi - İsim - Kurucular Kurulu** 57

Veysi AKIN

Kültürel Süreklilik İçerisinde Kalemişi Süslemeli Camilere Denizli'den Bir Örnek Çivril Sundurlu Camii 69

Erbil CÖMERTLER AKTUĞ

**19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Uzanan Süreçte Tavas Kazası
Yönetim, Kurumlar, Sosyal ve Ekonomik Yapı, Eğitim, Doğal Afetler** 87

Mithat AYDIN

Hierapolis Antik Kenti Roma Hamamları 137

Coşkun DAŞBACAK

İstanbul Lale-i Camisi Taçkapıları 151

Mustafa EKMEKÇİ

Savaş, Bellek ve Kimlik Psikopolitik Açıdan Kosova 1389	171
Mehmet YAŞAR ERTAŞ	
Batı... Ayna ve Kimlik	207
Ahmet Kürşat GÖKKAYA	
Bir Ticaret Şehri Olarak Marsilya ve Haçlı Seferleri'ne Katılımı	215
Sevil GÖZÜBÜYÜK	
Milli Mücadele Dönemi'nde Denizli Sancağı'nda Yunan Mezalimi	231
Ercan HAYTOĞLU	
Emirdağ / Sığrarak Köyü Eski Camii ve Köy Mezarlığındaki Bir Grup Mezar Taşı	263
Kasım İNCE	
Sertan ATASOY	
Alper ATICI	
Hipokondriyak ve Sofist: Aelius Aristides'in Siyasi ve Entelektüel Dünyası	285
Turhan KAÇAR	
Nevzat Gündoğdu'nun Akademik Dünyaya Mühim Bir Katkısı 1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi ..	295
Umut KARABULUT	
Rediflerdeki Anlam Çeşitliliği "Yazmışlar" Redifiyle Nef'i ve Urfi Mukayesesi	303
Saadet KARAKÖSE	
Anadolu'da Madenin Keşfi ve Kullanımının "T" İmgelemi Üzerinden Anlatımı	317
Yusuf KILIÇ	
Elvan ESER	
Tarihi Şahsiyetler ile İlgili Fıkralara Mizah Teorileri İle Bakış	335
Murat KOÇAK	
Dijital Çağda Türkiye'nin İlk E-Muhtırası 27 Nisan 2007 Askeri Müdahalesi	345
Tahir KODAL	
Attouda ve Hisar Köyü'nün Denizli Turizmindeki Yeri ve Önemi	369
Bilge YILMAZ KOLANCI	

Yeni Bulunan Bir Yazma Münasebetiyle Doğu Türkistan Hocaları'nın Şeceresi Üzerine Bir Değerlendirme ...	387
Coşkun KUMRU	
İpek Yolu Şehri Kayalık'ta Karluk Yabgu Sarayı.....	397
Mehmet KUTLU	
Antikçağ Toplularında Göz Hastalıkları ve Tedavi Yaklaşımları.....	415
Gülseren MUTLU	
Denizli El Sanatlarının Turizm Ekonomisine Kazandırılma Sorunu ve Çözüm Önerileri Pamukkale Ören Yeri Örneği.....	431
Ayşegül KOYUNCU OKCA	
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kalan Bir Miras Sosyal Yardım Uygulaması Olarak Hidemât-ı Vataniye Tertibi Maaşları.....	445
Ayfer ÖZÇELİK	
Seda YOLAÇ NENNİOĞLU	
Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Kırılmaya Yol Açan Bir Metin W. E. Gladstone'un "Bulgarian Horrors and Question Of The East" Adlı Kitapçığında Türkler	469
Ayfer ÖZÇELİK	
İbrahim Çallı'nın Savaş Temalı Yapıtları	491
Serpil ÖZKAN	
Denizli/Honaz Menteş Camisi.....	511
Halil ÖZYİĞİT	
Ceneviz Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Topraklarındaki Hristiyan Esirler ve Köleler Hakkında Bazı Tespitler	527
Selim PARLAZ	
Türkiye'de Suriyeli Öğrencilerin Hukuki Statüsü, Eğitiminde Uygulanan Politikalar ve Uygulamalar ...	543
İbrahim SARI	
Yıldıray KARADAĞ	
Yunan İşgal Yönetimi Döneminde Batı Anadolu'da Ortaya Çıkan İki Farklı Devletleşme Girişimi "Batı Anadolu Muhtar Hükümeti" ve "İyonya Devleti" 1919 - 1922	565
Adnan SOFUOĞLU	

Denizli’de Çekirge İstilasası (XIX. ve XX. Yüzyıl)	613
Kamuran ŞİMŞEK	
Çivril-Cabar Katliamı ve Cabar Milli Mücadele Şehitliği	627
Turgut TOK	
Mekânsal İroniler	645
Hasan TÜZEN	
Büyük Taarruz Öncesinde Ankara	665
Süleyman TÜZÜN	
Türkiye’de Ekonomik Eksen Kaymaları ve Sanayileşme (1923-1950).....	683
Hasan YAPICI	
I. Körfez Savaşı Sonrasında İngiltere Avam Kamarası’nda Kürtler Hakkında Yapılan Oturum Üzerine Değerlendirmeler	707
Çağdaş YÜKSEL	

Hierapolis Antik Kenti Roma Hamamları

Coşkun DAŞBACAK*

Kentin Tarihi

Hierapolis, Lykos vadisinin doğusunda Denizli ilinin 20 km kuzeydoğusunda, Çökelez Dağı'nın batı yamacında 350 m yüksekliğindeki kireçtaşı düzlüğün üzerinde kurulmuştur. Günümüzde modern yolla bölünen vadiye doğru olan dik iniş eskiden çok dar, sarptır¹ ve yerleşme için doğal bir savunma yapısı oluşturmuştur.

Kentin kuruluşu hakkında iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüş; Pergamon Krallığı, Seleukoslar tarafından kurulmuş olan Laodikeia kentini kontrol etmek amacıyla Hierapolis kentini kurmuştur². Hierapolis kenti ismini, Pergamon'un kurucusu Telephos'un eşi Amazonlar kraliçesi Hiera'dan aldığı ileri sürülmektedir³. Hiera'ya duyulan sevgiden dolayı kentteki bazı yapıların frizlerinde Amozonmachia sahneleri yapılmıştır⁴. Hierapolis, Pergamon Krallığı'nca II. Eumenes zamanında MÖ 197-159 kurulmuştur⁵. Kent hippodomik plana sahiptir⁶ ve Hierapolis "Kutsal Kent" (Holy City) anlamına gelmektedir⁷. Diğer görüş ise, kentin Seleukoslar tarafından kurulduğu⁸, Magnesia Savaşı'ndan

* Dr. Öğr. Ü. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kınıklı Kam-püsü Denizli/ Türkiye Eposta: cdasbacak@pau.edu.tr

¹ Daria De Bernardi Ferrero, "Hierapolis", Aslantepe, Hierapolis, Iasos, Kyme, Scavi Archaeologici Italiani in Turchia, Marsilia, 1993, s.70.

² William Mitchell, Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia, Oxford, 1895, s.84. Bu görüşe kentte kazı ve araştırmalar yapan Ferreo karşı çıkmaktadır. Bkz. Ferrero, "Hierapolis", s.73.

³ Humann vd., Altertümer von Hierapolis Berlin, 1898, s. 22, George Ewart Bean, Turkey Beyond Meander, Benn, London, 1980, s.201, Baysal Lykos Vadisi, s.46.

⁴ Humann vd. Altertümer von s.57.

⁵ Ramsay, The Cities s.84, Bilal Söğüt, "Phrygia Hierapolis'inde Yeni Bir Çeşme Anıtı", Archivum Anatolicum, 5, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2002, 193-202, s.193.

⁶ Söğüt, Phrygia Hierapolis'inde, s.193, Bilal Söğüt, "Hierapolis Arkeoloji Müzesindeki MÖ 1-MS 1.Yüzyıla Ait Bezemeli Mimari Elemanlar", Ramazan Özgan'a Armağan Festschrift Für Ramazan Özgan, Ege Yayınları, İstanbul, 2005, 349-371, s.349.

⁷ Ferrero, "Hierapolis", s.70, Hüseyin Baysal, "Lykos Vadisindeki Antik Kentler," Francesco D'Andria e Francesco Silvestrelli, Ricerche Archeologiche Turche Nella Vale Del Lykos, Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları, Congedo Editore Ankara, 2000, 19-49, s.46.

⁸ Klaus Belke-Norbert Mersich, Phrygien und Pisidien, TIB 7, Publisher, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1990, s.268-272.

(MÖ 190) sonra kontrolünü kaybederek Pergamon Krallığı'na geçtiği düşün-cesidir. Bu düşünce, tiyatro sıraları üzerinde kentlilerin bölünmüş olduğu boy adlarının yazıldığı⁹ tespit edilerek desteklenmiştir. Bu boy adları arasında Pergamon Hanedanları'na ait adlar (Attalos, Eumenes) yanında, Seleukoslar Hanedanları'na ait (Selekuslar, Antiokhoslar)¹⁰ adlarının da yer alması bu görüşü destekler. MÖ 133 yılında Pergamon Kralı III. Attalos, Hierapolis'in de içinde olduğu toprakları vasiyet yoluyla Roma'ya bırakır. Kent Kibyra'nın başkentlik ettiği yönetim Bölgesi'nde yer alır¹¹. Hierapolis, Roma Dönemi'nde imparatorların değer verdiği bir kent konumuna gelir. İmparator Hadrianus MS 129 yılında kenti ziyaret etmiş¹², yeni imparatorun tahta çıkması amacıyla kentlerin verdikleri bir para olan "Aurum Coronarium"u Hierapolis kentinden kabul etmemiştir. İmparator Hadrianus, kente bir mektup yollayarak krallar Dönemi'nden itibaren kentin elinde bulundurduğu ayrıcalıkların geçerli olduğu, kente tanınan haklar arasında sığınma hakkının da bulunduğunu belirtmiştir¹³. İmparator Antoninus Pius (MS 138–161) Dönemi'nde Hierapolis kenti depremle zarar gördü. Asya prokonsülünün elçisi Tiberius Claudius Telemachus Dönemi'nde şehir hızlı bir şekilde imar edilmiştir¹⁴. Hierapolis, İmparator Septimus Severus (MS 193–211) Dönemi'nde de saygınlığını sürdürmüştür¹⁵. Hierapolis'li sofist ve hatip Helius Antipatros, İmparator Septimus Severus tarafından, imparatorluk varisleri olan Geta ve Caracalla'nın eğitimleri ve imparatorluk yazışmalarının düzenlenmesi için görevlendirilmiştir¹⁶. Kentin gelişmesi İmparator Caracalla Dönemi'nde zirveye ulaşmıştır¹⁷. İmparator Caracalla Dönemi'nde İmparatorluk kültü adına Hierapolis'e "Neokoros" "Tapınak Bekçisi" unvanı verilir¹⁸. Bu unvanın verilmesinde eğitmeni Antipater'e duyduğu sevginin rolü büyüktür¹⁹. MS 214 / 215 kışında İmparator Caracalla Hierapolis kentine gelerek Antipater'i ziyaret eder²⁰. Hierapolis, MS 3.yüzyıl içinde çok sayıda kentin katıldığı Apollon Pytheos

⁹ Ferrero, "Hierapolis", s.73.

¹⁰ Ferrero, "Hierapolis", s.73.

¹¹ Humann vd. *Altertümer von s.24*, . Francesco D'Andria, Hierapolis (Pamukkale), Ege Yayınları, İstanbul, 2003. s. 9.

¹² Humann vd. *Altertümer von s. 24–25*.

¹³ Ferrero, "Hierapolis", s.73.

¹⁴ Humann vd. *Altertümer von s.25*.

¹⁵ Humann vd. *Altertümer von s.26*.

¹⁶ Humann 1898, s.26, Ferrero, "Hierapolis", s. 111, D'Andria, Hierapolis (Pamukkale) s. 11, Celal Şimşek, "Lykos Laodikeiası'ndan Yüksek Kabartmalı Friz Bloğu", Ramazan Özgan'a Armağan Festschrift Für Ramazan Özgan, Ege Yayınları, İstanbul, 2005, 433-451, s.442,446.

¹⁷ Humann vd. *Altertümer von s.26*.

¹⁸ Louis Robert, Jeanne Robert, *La Carte Histoire et Geographie Historique*, Publisher A. Maisonneuve, Paris, 1954, s.224. Ferrero, "Hierapolis", s.75.

¹⁹ Humann vd. *Altertümer von s.26–27*, Leo Weber, *Zur Münzprägung des Phrygischen Hierapolis* Friedrich Leo zum Sechzigsten Geburtstag Dargebracht, Berlin Weidmannsche Buchhandlung Berlin, 1911, s.466,467, Robert -Robert, *La Carte*, s.224.

²⁰ Humann vd. *Altertümer von s.26*.

oyunları düzenleyerek²¹ sahip olduğu ayrıcalıkları ve zenginliğini gösterir. MS 3.yüzyılda Hierapolis ve Laodikeia kentinde şiddetli bir deprem meydana gelir²² ve kent tahrip olur. MS 4 yüzyılda yaşanan depremle tahrip olan Hierapolis ve çevresindeki kentler²³ İmparatorluğun gönderdiği yardımlarla yeniden imar ve onarım görür²⁴. MS 5 ve 6. yüzyılda kent planında değişiklikler yapılır. Agora alanı terk edilerek üretim artıkları agoranın ortasına atılır²⁵. Hierapolis, Havari Philippus'un mezar kültürüne bağlı olarak MS 535 yılında Phrygia Pacatiana Secunda'nın metropolisi ilan edilir ve Hierapolis kenti Hristiyanlığın önemli merkezlerinden biri haline gelir. Hierapolis için Byzantiumlu Stephanos, *Ethnica'da* kent adının tapınak çokluğundan kaynaklandığını yazar. Augustus dönemine kadar çıkan sikkelerde Hierapolis "Tapınak Kent" adıyla anılır²⁶. MS 7.yüzyılda kentte büyük bir yangın meydana gelir²⁷. MS 7. yüzyılda (MS 610-614) büyük bir depremle kent tahrip olur²⁸. MS 60 yılı depremi, MS 494 yılı depremi ve MS 7.yüzyılda olan deprem Hierapolis kentinden geçen fay hattında olmuş ve kentte büyük hasarlar vermiştir²⁹. MS 8. yüzyılda Laodikeia'ya bağlı merkezlerden Ankyra Synaos, Aizonoi, Kadoi ve Tiberiopolis yeni metropolis olan Hierapolis'e bağlanır³⁰. MS 10. yüzyılda Pakatania eyaletinin kuzeyine kadar olan bölgenin metropolitliği Hierapolis kentindedir. MS 4.yüzyıldan itibaren bütün konsülle-re temsilci gönderen Hierapolis, piskoposluk merkezi olmaya 14. yüzyıla kadar devam etmiştir³¹.

²¹ D'Andria, Hierapolis (Pamukkale) s.11.

²² Emanuela Guidoboni, Catalogue Of Ancient Earthquakes In The Mediterranean Area Up To The 10.Th Century, Istituto Nazionale di Geofisica, Rome, 1994, s.238. "...Eyyvah! Laodiceia ve Eyyvah! Harap olmuş Hierapolis, sen esneyen yeryüzü tarafından ilk yutulacak olandın..." (Guidoboni, Catalogue Of, s.238). Hierapolis ve çevre kentleri daha önce de depremle tahrip olmuştur. MS 60 yılında Hierapolis, Laodikeia ve Colossae kentlerinde meydana gelen deprem için bkz. Guidoboni, Catalogue Of, s.194-195, Francesco D'Andria, "Hierapolis of Frygia: its Evolution in Hellenistic and Roman Times" American Journal of Archaeology, 103.1999.307, s.307, Erhan Altunel, "L'Attività Sismica A Hierapolis E Nelle Zone Limitrofe", Francesco D'Andria e Francesco Silvestrelli, Ricerche Archeologiche Turche Nella Vale Del Lykos, Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları, Congedo Editore Ankara, 2000, 299-314, s.302. Söğüt, Hierapolis Arkeoloji, s.349, Celal Şimşek, Laodikeia (Laodikeia ad Lycum), Ege Yayınları, İstanbul, 2007, s.37.

²³ Guidoboni, Catalogue Of, s.254.

²⁴ Ferrero, "Hierapolis", s.111-112.

²⁵ D'Andria, Hierapolis (Pamukkale) s.37.

²⁶ David Magie, Roman Rule in Asia Minor, To End Of The Third Century After Christ, Princeton University Press, New Jersey, Princeton, 1950, s. 127, Bean, Turkey Beyond, s. 201, Tullia Ritti, Fonti Letterarie Epigrafiche Hierapolis, Scavi e Ricerche, I, G. Bretschneider Ed, Rome, 1985. s.3.

²⁷ Celal Şimşek "III. Dönem Hierapolis Roma Hamamı Kazısı," VI Müze Kurtarma Kazıları Semineri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları (Ayrıbasım), Ankara, 1996, 221-242, s.224.

²⁸ Altunel L'Attività Sismica s.302, D'Andria, Hierapolis (Pamukkale) s.12, 38.

²⁹ Altunel L'Attività Sismica s.313. Bölgede 1354, 1653, 1702, 1717, 1744, 1899, 1945, 1965, 1969, 1976 yıllarında şiddetli depremler meydana gelmiş ve kent hasar görmüştür. Bkz. Altunel L'Attività Sismica s.302-304.

³⁰ Ebru Parman, Ortaçağda Bizans Döneminde Frygia, Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserler, Anadolu Üniversitesi Yayınevi Eskişehir, 2002. s.75.

³¹ Parman, Ortaçağda Bizans, s.70.

Sosyo-ekonomik Durum ve Yıkanma Kültürü

Lykos Vadisi antik dönemde iklimin uygun olması, suyunun bol olması nedeniyle tarımda ve hayvancılıkta, ticaretle gelişim gösterir. Hayvancılığın gelişmesi ile birlikte Colossae, Laodikeia ve Hierapolis Ege Limanlarıyla sıkı ilişkiler kurarak³² tekstil endüstrisinde tekel oluşturan kentler haline gelir³³. Hellenistik Dönem Phrygia Bölgesi'nde Hierapolis kenti üretimin başkentidir. MÖ 2 ve 1. yüzyılda yün üretimi ve kumaş boyamacılığına bağlı olarak üretim faaliyetleri gelişir. Sıcak suyun yün ipliğine boya maddesini sabitleştirici bir etki gösterdiğinden ve kırmızı (purpura kırmızısı) rengin elde edilmesinde Purpura'dan daha ucuz elde edilen bir bitkinin (*Rubia tinctorium*) kökü kullanılır³⁴. Hierapolis'te yün dokumacılığının yanında halıcılık ve erguvani renkli boya endüstrisi bulunur³⁵. Kumaş boyamacıları kendi aralarında mesleki bir örgüt dahi kurarlar³⁶. Hierapolis'in bol kireçli suyu boyama için öylesine uygundur ki burada bitkisel boyalarla boyanan erguvani yün, kırmızı böceğinden elde edilen boyalarla boyanmış yünlerle rahatça rekabet edebilir³⁷. Bu yörede dokunan halı, kilim ve kumaşlar mezar yazıtlarından öğrenildiği kadarıyla ölenin vasiyetiyle Hierapolis'teki anıt mezarlar dahi süslenir³⁸. Bölgede tekstilin yanında şarap üretimi, taş işçiliği, lahit yapımı, maden işleme sanatları da oldukça ileri giderek ihracat yapılır³⁹. Ticaretin yanında dinsel merkez olması da bölge ve kentin sosyo-ekonomik yapısı için önemlidir. Hristiyanlığın yayılmaya başlaması ile birlikte St. Paul'un bu bölgeye gelmesi, Colossaeliler'e yazdığı mektup⁴⁰, Laodikeia'da bulunan St. Philippus Kilise'si, Hierapolis'te bulunan St. Philippus Martyrium'u bölgenin kutsallığını ve bölgeye olan ilgiyi korur. Bölgenin zenginliğini etkileyen diğer neden ise vadide bol miktarda şifalı sıcak su kaynağının olmasıdır.

Bedensel temizlik anlayışı Roma uygarlığında, toplumun sosyal yaşantısını ve statüsünü etkileyen hamam alışkanlıklarını oluşturur. Roma İmparatorluğu'nun büyük kentlerinde Grek geleneğini yansıtan hamam-gymnasium kompleksi dışında palaestralı ve palaestrasız olarak hamamlar inşa edilir. Daha küçük kentlerde halka açık hamamlar hayatın temel ihtiyaçları olarak

³² Hasan Malay , "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu" Ege Üniversitesi Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi II, İzmir 1983, 50-61, s.58.

³³ Magie, Roman Rule, s.48.

³⁴ Humann vd. Altertümer von s.50-51.

³⁵ " *Porphyrobaphoi* (*erguvan rengi boyacılığı*)" ve "*bapheis* (*kumaş boyamacıları*)" bkz. Malay , Batı Anadolu'nun, s.59, dipnot 77.

³⁶ Malay , Batı Anadolu'nun, s.59 dipnot 77.

³⁷ Strabon XIII, 630.

³⁸ Humann vd. Altertümer von s. 52.

³⁹ Humann vd. Altertümer von s. 52-53.

⁴⁰ İncil, Colossaelilere Mektup, IV:13.15.17, Mektubun yazılış tarihi MS 60-64 yıllarına rastlar. " *Tanrı istemiyle Mesih İsa'nın habercisi Pavlos'tan ve kardeşimiz Timoteos'tan: Kutsal yaşamlılara ve Mesih bağlılığında güvenilir kardeşlere. Kolose'de bulunan sizlere babamız Tanrı'dan kayra ve esenlik olsun.*", İncil, 400, Başlangıç ve Selam 1,2.

düşünülür. Hamamlar temizlik, sağlık işlevlerinin yanında top oyunları⁴¹, güreş gibi spor ve sosyal etkinliklerin merkezleridir⁴². Sıcaklık, temiz su, parlayan mermer döşemeler, buhar odasının atmosferi ve masajla rahatlayan⁴³ Romalılar için hamamlar, Romalılaştırmanın, uygarlığın ve günlük yaşamın temel unsurudur⁴⁴. Hamamlar, sadece yıkanma yeri değil aynı zamanda fiziksel ve psikolojik rahatlama merkezleridir⁴⁵. Hamamlar, iş toplantıları, akşam yemek davetleri, arkadaşla randevu yeri veya yeni insanlarla tanışmak için ideal mekânlardır⁴⁶. Hamamlar kompleks olarak düzenledikleri için kütüphaneleri, konferans salonları, toplantı salonları v.b. olan gösterişli yapılardır. İmparatorluğun ekonomik gücüne bağlı olarak tüm eyaletlerde ve tüm kentlerde kendi yerel özelliklerini de içeren hamamlar inşa edilmiştir. Roma Dönemi'nde inşa edilen hamam ve gymnasiumlar halkın ihtiyaçlarını karşılamak yanında, kentin zenginliğinin göstergesidir. Büyük kentlerde nüfusla orantılı olarak ihtiyacı gidermek için birden fazla hamam ve gymnasium kompleksleri inşa edilir. Kompleks hamam yapıları haricinde doğal sıcak su kaynaklarının bulunduğu alanlara, soyunma ve yıkanma odalarından oluşan kaplıcalar da yapılır. Bu hamamlar, Greklerde iyileştirme amaçlı inşa edilmiş asklepionların Roma Mimarisi'ne yansımış biçimidir. Roma Asklepionları'nda hidroterapi yoluyla cilt, göz, deri, kas, sindirim, zatürre gibi hastalıkların tedavileri yapılır. Roma Dönemi'nde hidroterapi yoluyla yapılan tedaviler hakkında hekim ve yazar olan Celsus "*De Medicina*" isimli kitabında bilgiler verir⁴⁷. Hidroterapi hakkında bilgi veren diğer kaynak ise Galen'dir. Galen, termal suların ve sıcak banyonun verimli olması için hangi sırayı takip edilerek yapılması gerektiğini anlatır⁴⁸. Hierapolis kenti Güney Hamamı hem kompleks bir hamam hem de doğal sıcak suya sahip olması nedeniyle kaplıca olarak kullanım görür.

⁴¹ Christopher Hugh Hallett, *The Roman Heroic Portrait*, (Thesis of Ph.D University of California at Berkeley), California, 1993, s.91.

⁴² Charles Gates, *Ancient Cities, The Archaeology of Urban Life in The Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome*, Publisher Routledge, London, 2003, s.348.

⁴³ Fikret K.Yegül, "Cilicia At The Crossroads: Transformations of Baths And Bathing Culture in The Roman East", Olba VIII, Kaam Yayınları, Mersin, 2003, s.56.

⁴⁴ Janet DeLaine "Recent research on Roman Baths" *Journal of Roman Archaeology*, I, University of Michigan, 1988. 11-32., s.11, Inge Nilsen, "Early Provincial Baths and Their Relations To Early İtalic Baths", *Roman Baths and Bathing, Proceeding of the First International Conference on Roman Baths Held at Bath, England 30 March-4April 1992, Part I: Bathing and Society*, Edit. J.Delaine, and D.E. Johnston, Portsmouth, Rhode Island, 1999, 35-43, s.35.

⁴⁵ Laurie Guy, "Naked" "Baptism in the Early Church: The Rhetoric and the Reality", *The Journal of Religious History*, 27, No. 2, 2003, 133-142, s.134.

⁴⁶ Peter Connolly, Hazel Dodge, *Ancient Cities, Life in Clsical Athens and Rome*, Oxford University Press, Oxford, 1994, s.238, Gates, *Ancient Cities*, s.348.

⁴⁷ Fikret Yegül, *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, The MIT Press, Newyork, 1992, s.352-355.

⁴⁸ Yegül, *Baths and Bathing*, s.354.

Kentte Bulunan Roma Hamamları Hierapolis Kuzey Hamamı

Hamam yapısı kentin kuzeyinde, kuzey nekropol⁴⁹, agora ve Frontinus Kapısı⁵⁰ arasında yer alır. Hamam, traverten dikdörtgen bloklardan inşa edilmiş olup yapının iç ve dış duvarları mermer plakalarla kaplanmıştır. Mermer kaplama izleri bugün rahatlıkla izlenebilmektedir. Yapının ortasına yerleştirilmiş ana yıkanma odası, her iki yanda simetrik olarak yapılan ikişer odası ile kuzeybatı – güneydoğu yönündedir⁵¹. Hierapolis Kuzey Hamamı, beş odalı olup, odaların düzenlenişi, birbiri ile bağlantıyı sağlayan geçişler ve yıkanma nişlerinde simetrisinin hâkim olduğu görülür (Bkz. Fotoğraf 1). Hamamın giriş ve çıkışlarını rahatlatmak için iki ayrı yönden giriş sağlanır. Girişin birisi kuzeyde diğeri ise güneydedir. Güneydeki giriş kent içinden gelenlere, kuzeydeki giriş ise Tripolis yönünden kente gelişi yapanlara ayrılır. Giriş odaları odalar apoditerium (soyunma odası), frigidarium (soğuk yıkanma odası), diğer iki oda tepidarium (ılık yıkanma odası), merkezde ise caldarium (sıcak yıkanma odası) yer alır. Hamamın ısıtılması için kullanılan preafurnium ise merkez odanın güneydoğu cephesine yerleşir. Yapıda, odalar arasında bağlantı sağlayan geçişler birbirlerinin akslarını karşılayacak şekildedir. Odaların yerleşimine göre Hierapolis Kuzey Hamamı'nda, kuzey ve güney yönden olmak üzere aynı anda iki dolaşım bulunur. Kentten hamama gelenler güney girişini kullanır. Hamama giriş yapanlar aynı odada üstlerini değiştirip ılık yıkanma odasına daha sonra, esas yıkanma odasına geçiş yaparak yıkanma faaliyeti gerçekleştirir. Tripolis yönünden hamama giriş yapanlar kuzey girişi kullanırlar. Aynı odada üstlerini değiştirip tepidariumda ılık yıkanma gerçekleştirilir. Tepidariumdan esas yıkanma odasına geçiş yapılarak yıkanma gerçekleştirilir. Hamamdan çıkış için her iki yönde de aynı odalar kullanılarak yıkanma faaliyeti sonlandırılır. Hierapolis Kuzey Hamamı'nda odaların düzenlenmesinde ve yapı bütünlüğünde simetri hâkimdir. Yapının ortasına yerleştirilmiş merkez yıkanma odası, merkez odanın her iki yanına simetrik yerleştirilmiş yardımcı odalar, Lykos Vadisi'ndeki Hierapolis, Laodikeia gibi kentlerde görülen kendine özgü plan tipini yansıtır. Bu düzene göre, Hierapolis Kuzey Hamamı çift sıralı dolaşım plan tipolojisine girer⁵².

⁴⁹ Kentin kuzey nekropolünde MÖ 2.yüzyıl – MS3.yüzyıl. arasına tarihlenen mezar anıtları bulunmaktadır. D'Andria, Hierapolis (Pamukkale) s.48–61.

⁵⁰ Frontinus Kapısı Laodikeia ve Colossae'ye giden ana yolun ve Güney kapısının tam karşısında yer alır. Araştırmalara göre kapı, MS 84–86 yıllarında imparator Domitianus'un IV Tribunica Potestas (yargıçlık) ve XII. Konsüllük yılında Roma suyuolları üzerine araştırma yapan Sextus Iulius Frontinus tarafından yapılmıştır. Bkz. D'Andria, Hierapolis (Pamukkale) s.70–73.

⁵¹ Vitruvius'un hamam yapıları için uygun gördüğü istikametle uyumludur. Bkz. Vitruvius V, X, 1
⁵² Çift dolaşım plan tipolojisi için bkz. Daniel Krencker-E.Krüger-H.Lehmann und H.Wachtler, Die Trierer Kaiserthermen, Dr Benno Filser Verlag G.M.B.H. Augsburg, 1929, s.177-178.

Hierapolis Güney Hamamı

Güney Hamam yapısı Hierapolis kentinin güneybatısında, kentin traverten kanallarına açılan bölümüdür. Lykos Vadisi'ne hâkim bir noktada ve vadiyi yüksekten seyredecek konumdadır. Hamamın doğusunda Apollon Tapınağı, Nympheum, Plutonium, kuzeydoğusunda ise tiyatro yer alır. Hierapolis Güney Hamamı hafifçe güneye dönük ve doğu- batı yönünde düz yüzeyli ince yonulu dörtgen traverten bloklardan simetrik plan tarzındadır⁵³. Dış ve iç cephe duvarlarında mermer kaplamalar kullanılır. Hierapolis Hamamı, yıkanma bölümleri, kütüphane, palaestra ve gymnasium bölümleri ile birlikte yirmi farklı oda ve yaklaşık 15000 metrekarelik alanda⁵⁴ kompleks olarak inşa edilir. Hierapolis Hamamı önce girişte büyük avlu, ortada caldarium ve caldariumun her iki yanında simetrik olarak yapılmış odalardan oluşur⁵⁵ (Bkz. Fotoğraf 2). Simetrik olarak iki adet apoditerium, iki adet frigidarium bulunur. Frigidariumlar arasındaki bağlantıyı ise iki frigidarium arasında yer alan tepidarium odası sağlamaktadır. Her iki frigidariumdan gelen insanlar caldariumu ortak kullanır. Hierapolis Güney Hamamı'nda odalar birbirlerine paralel ve simetrik olarak yerleştirilir. Odaların yerleşimi yapıyı kuzey ve güney olarak iki aksa bölmektedir. Sıcak odalar hamam yapısının kuzeybatı bölümünde, soğuk odalar ise güneydoğu bölümüne yerleşir⁵⁶. Caldarium yapının merkezinde ve diğer odalardan daha büyüktür. Caldariumun kuzeyinde tonozlu ve iyi korunmuş olan küçük bir termal oda yer alır⁵⁷. Odanın duvarında kanal şeklinde oyulmuş nişler bulunmaktadır. Bu da temiz suyun kuzey dış taraftan sağlandığını gösterir⁵⁸. Hamamın kuzeydoğusunda ve tiyatronun üstünde hamama temiz su sağlamak için bir su rezervuarı yer alır.

⁵³ Hierapolis Güney Hamamı'nın inşa yönüne benzer olarak aşağıdaki hamamları örnek verebiliriz. Ankara Caracalla Hamamı bkz. Mahmut Akok, "Ankara Şehrindeki Roma Hamamı", Türk Arkeoloji Dergisi, XVII-1, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1969, 5-37, s.25-26, plan 1-2, Ephesos Vedius Gymnasiumu bkz. Axel Boethius-J. B.Ward Perkins, Etruscan and Roman Architecture, Harmondsworth: Penguin Books, London, 1970, Fig.151 c. Ekrem Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınları, İstanbul, 1989, s.406-407, 511-512, ve Şimşek "III. Dönem Hierapolis, s.222,

⁵⁴ Celal Şimşek, "IV. Dönem Hierapolis Roma Hamamı Kazısı", VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1997, (Ayrıbasım),1-27, s.2.

⁵⁵ Humann vd. Altertümer von s.9, Krencker vd., Die Trierer Kaiserthermen, s.289, Abb. 428, Erika Brödner, Die Römischen Thermen und Das Antike Badewesen, Eine Kulturhistorische Betrachtung, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstat, 1983, s.171, Yegül, Baths and Bathing, s.277, Fig. 344, Farrington, The Roman Baths, Res. 45.

⁵⁶ Krencker, hamamın güney yarısının değişik dönemlerde tadilatlarla değişmiş orijinal yapısı tanınmaz hale geldiğini belirtmektedir. Bkz. Krencker vd., Die Trierer Kaiserthermen, s.290. Yapının daha fazla tahrip olmasını engellemek için 1984 yılından itibaren Hierapolis Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktadır. 1992 - 2000 yıllarında koruma amaçlı imar planı çerçevesinde Denizli Müze Müdürlüğü tarafından hypocaust bölümünde kazılar yapılmıştır.

⁵⁷ Krencker vd., Die Trierer Kaiserthermen, s.289, Abb.428.

⁵⁸ Krencker vd., Die Trierer Kaiserthermen, s.290.

Hierapolis Güney Hamamı'nda üst örtü olarak tonoz kullanılmış ve aydınlatma pencerelerle sağlanmıştır. Hamamın ısıtma sistemini oluşturan praefurnium, hamamının iç kısmında tespit edilmiştir. Denizli Müze Müdürlüğü tarafından açılan sondajlarla hypocaust tabanı açığa çıkarılmıştır. Kuzey Hamamı'nda caldariumun güney cephesine koridor şeklinde praefurnium yapılmıştır⁵⁹. Buna göre her iki hamamın hypocaustunda en yaygın tip olarak kullanılan yatay kare tuğlalar arasında yuvarlak tuğlalar şeklinde payeler yerleştirilmiştir. Aphrodisias Hadrianus Hamamı ve Ephesos Varius Hamamı hypocaustunda yatay tuğlalar kullanılmıştır. Ankara Caracalla Hamamı hypocaustunda, Kaunos Hamamı hypocaustunda yatay tuğlaların üzerine yuvarlak tuğlalar bu sütun payelere örnek oluşturur.

Hierapolis Güney Hamamı'nda iç dolaşım şöyle gerçekleşir: **1**-Hamam kompleksine bazilika thermarumdan (doğu yönünden) gelen bir kişi palaestra-daki faaliyetlere katıldıktan sonra öncelikle soyunma odalarında (bazilika thermarum / apoditerium) giysisini değiştirir. **a**-Hamamın sıcak bölümlerine geçmek isterse frigidariumdan giriş yapar. Tepidarium ,sudatorium (buhar odası) ve caldarium odasına ulaşır. Termal banyo yapmak isterse, frigidariumdan tepidariuma ve küçük termal odaya giriş yapar. Yapının diğer odalarına geçmeden Lykos Vadisi ve traverten manzarası seyretmek isterse büyük termal odaya giriş yapar. Geri dönüşümlü olarak caldariuma ulaşır. Caldariumdan soğuk odalara geçmek isterse tepidarium, havuz, frigidarium, servis odasından bazilika ve palaestra-ya ulaşmaktadır. **b**-Palaestradan hamamın sıcak mekânlarına uğramadan soğuk mekânlar, termal banyo ve seyir terasına geçmek isterse hamamın güneydoğusunda yer alan frigidarium, batısında bulunan havuzlu oda ve havuzlu odanın batı duvarları içinde yer alan merdivenler aracılığı ile seyir terası veya termal banyo odasına ulaşır. Turunu geri dönüşümlü olarak veya güneybatıda yer alan çıkış odası ile sonlandırır. **2**-Eğer insanlar hamam yapısına, vadi manzarasını içeren güneybatı yönünden girmek isterse, güneybatı köşede yer alan girişi kullanmak zorundadır. **a**-Girişten sonra, servis odası ve seyir terasına geçmek isterse batıda bulunan servis odasını kullanır. Sadece servis odasından yararlanıp dışarı çıkacak ise odanın batısında yer alan çıkış kullanılır. **b**-Servisten sonra hamam turu yapmak isterse apoditeriumda üstünü değiştirdikten sonra sıcak odalar için havuz, tepidarium ve caldarium odalarına ulaşır. Sıcak banyodan sonra palaestraya geçmek isterse geri dönüşümü yaparak frigidariumun doğusundan palaestraya ulaşır. Sıcak banyodan sonra soğuk odaları kullanmadan doğrudan servis odasına geçmek isterse tepidariumun doğusunda yer alan geçişle servis odasına ulaşır. Gün sonunda, geri dönüşümü kullanarak güneybatıda yer alan girişten çıkış gerçekleştirilerek hamam turu bitirilmiş olur. Bu dolaşım düzeni Büyük İmparatorluk Hamam Planı'nın özelliklerini göstermektedir.

⁵⁹ Pamir, Phrygia Bölgesi, s.94.

Tarihlendirme ve Sonuç

Kuzey Hamam'ın hangi tarihte inşa edildiğini kesin olarak belirleyecek bir yazıt veya bezeme bulunmamaktadır⁶⁰. Ancak caldariumda yapılan apsisler kısmen yardımcı olabilecek niteliktedir. Hamam duvarının dışına doğru çıkıntı yapan apsisler Batı Anadolu'da MS 1 ve 2 yüzyılda kullanılır. İnşa edilen apsisler duvarın içinde kaybolmakta, dışarıdan bakıldığı zaman apsis görülmemektedir⁶¹. Benzer apsisli caldariumlar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Hamamları'nda sıkça kullanılır. Perge Güney Gymnasium⁶², Apollonia Hamamı⁶³, Arycanda Güney Hamamı⁶⁴, Iotepe Hamamı⁶⁵, Anamurium Hamamı⁶⁶ yıkanma bölümlerinde apsis bulunmaktadır. Apsislerin dışında hamamın düzenlenişi de yapım dönemini belirlemeye yardımcı olmaktadır. Hierapolis Kuzey Hamamı, odaların düzenlenişi ile Side Hamamları'na benzemektedir⁶⁷. Side Liman ve Büyük Hamamı⁶⁸ odalarındaki gibi ana mekânlar birbirine paralel ve simetrik olarak yerleşir. Side Liman Hamamı MS 2.yüzyıl⁶⁹, Side Büyük Hamamı MS 3.yüzyıla⁷⁰ tarihlenmektedir. Hierapolis Kuzey Hamamı, Laodikeia Hamam Gymnasium ve Aphrodisias Hadrianus Hamamı gibi paralel eksenli ve simetrik olarak inşa edilir. Laodikeia Hamam Gymnasium ve Aphrodisias Hamamı İmparator Hadrianus'a ithaf edilir. Her iki hamamda simetrisinin hâkim olduğu görülür. Hierapolis Kuzey Hamamı'nda paralel eksenli simetrik hamamın tüm unsurları görülebilir. Simetrik plandan ve aynı bölgenin yakın ve önemli iki kenti olmasından hareketle hamamın inşa tarihi MS 2. yüzyıl ilk yarısına verilebilir. Özellikle Hadrianus Dönemi'nde Anadolu genelinde görülen yaygın imar faaliyetleri içinde değerlendirilebilir. Hierapolis kenti, MS 2 yüzyıl. da imparatorluktan önemli

⁶⁰ Kentte çalışmalarda bulunan Ferrero, hamam inşasının MS 3. yüzyıl. içinde olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ferrero, "Hierapolis", s.100. D' Andria ise kentte yapılan kazılar ve kentin genel değerlendirmesine göre, imparatorluk çağı ortalarına MS 2.yüzyıla tarihlenmiştir. Bkz. D'Andria, "Hierapolis of Phrygia", s.307, D'Andria, Hierapolis (Pamukkale) s.62. Massimo Limonocelli, Hierapolis Di Frigia XIII Virtual Hierapolis Virtual Archaeology and Restoration Project (2007 – 2015), Ege Yayınları İstanbul, 2019, s.3.

⁶¹ Hatice Pamir, Phrygia Bölgesi Therme Yapıları (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul), İstanbul, 1995, s.53 dipnot 245.

⁶² Andrew Farrington, The Roman Baths of Lycia An Architectural Study, Likya'daki Roma Hamamları Mimari Araştırmalar, The British Institute Of Archaeology at Ankara, Ankara, 1995., Res.71.

⁶³ Farrington, The Roman Baths, Res.1.

⁶⁴ Farrington, The Roman Baths, Res.2.

⁶⁵ Somay Onurkan, Dağlık Kilikia Mimarisi Üzerine Araştırmalar, Hamam Yapıları, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul), İstanbul, 1967, s.36 vd.

⁶⁶ Onurkan, Dağlık Kilikia, s.43 vd.

⁶⁷ Paolo Verzone, Hierapolis Di Frigia Nei Lavori Della Missione Archeologica Italiana, in "Quaderni de 'La ricerca. scientifica'" n. 100, Roma, CNR, 1978, 391-475, s.439.

⁶⁸ Arif Müfid Mansel, Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1978, s.217. Res.243, s.222. Res. 247.

⁶⁹ Mansel, Side 1947-1966, s. 221.

⁷⁰ Mansel, Side 1947-1966, s.232.

yardımlar alarak gelişir⁷¹. Bunlardan özellikle İmparator Hadrianus'un ziyareti ile birlikte halefi olan imparatorlar da Hierapolis'in kalkınmasına katkıda bulunurlar. Bu kalkınma içinde Kuzey Hamam yapısı da bu dönem içinde inşa edilir. Bu yapı, Hierapolis'in Phrygia Pacatia'nın başkenti olduğu MS 6. yüzyılın 1. yarısında kilise olarak yeniden düzenlenir⁷².

Hierapolis Güney Hamamı malzemelerinde farklı yapım tarihleri görülür. Örneğin, odalar arasında yer alan sütun başlıkları, stilistik özelliklere göre Augustus ve Tiberius dönemine tarihlenir⁷³. Hamamın inşa tarihini belirlemek için plan özelliklerinden hareket edilebilir. Hierapolis Güney Hamam yapısında görülen simetrik ve sıralı plan tipi İmparatorluk Hamam Plan Tipidir⁷⁴. Benzer hamam planına Laodikeia Hamam Gymnasiumu'nda da rastlanır⁷⁵. Merkeze yerleştirilmiş caldarium, caldarima paralel ve dik kesecek şekilde simetrik yapılmış yardımcı odalar, caldariumun uzun kenarlarına yerleşen yarım daire ve dikdörtgen formlu nişler, kesme traverten bloklardan oluşan malzeme, dolaşım şeması Laodikeia Hamam Gymnasium ve Hierapolis Güney Hamamı ile olan benzerliklerdir⁷⁶. Laodikeia Hamam Gymnasium'u, İmparator Hadrianus'un Laodikeia kentini ziyaretine istinaden İmparator Hadrianus ve karısı Sabina'ya ithaf edilir⁷⁷. İmparator, Aphrodisias kentini de ziyaret eder⁷⁸. Aphrodisias Hadrianus Hamamı, arşitrav bloğu üzerinde bulunan yazıtı ile Hadrianus dönemine tarihlenir⁷⁹. Anadolu'da en yoğun imar faaliyeti olan MS 2. yüzyıl içinde İmparatorluk Plan Tipi'nde hamamlar inşa edilir. MS 2. yüzyıl kentteki imar faaliyetleri ve zenginliğin doruk noktasıdır⁸⁰. MS 129 yılında İmparator Hadrianus Hierapolis kentini ziyaret eder⁸¹. İmparator Hadrianus ve karısı Sabina onuruna heykeller diktilir. İmparator'un onuruna Laodikeia ve Aphrodisias kentleri hamam inşa ederler. Komşu kentler İmparator onuruna hamam inşa ederken zengin ve siyasi gücü yerinde olan Hierapolis kentinin heykellerle yetinmesi mantıklı görülmemektedir. Zira Hierapolis kenti, imparatorluk çağı başında

⁷¹ Francesco D'Andria, " Hierapolis of Frygia: Its Evolution in Hellenistic and Roman Times", *Urbanism in Western Asia Minor New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos*, Edit. David Parrish, Portsmouth, Rhode Island, 2001, s., 104.

⁷² D'Andria, Hierapolis (Pamukkale) s. 62.

⁷³ Söğüt, Hierapolis Arkeoloji, s.354-355, Res. 12-14.

⁷⁴ Yegül, Baths and Bathing , s.306.

⁷⁵ Şimşek, Laodikeia, s.189, Resim 66 c.

⁷⁶ Şimşek, Laodikeia, Resim 66 c.

⁷⁷ Şimşek, Laodikeia, s.19, 187.

⁷⁸ Farrington, *The Roman Baths* s.55.

⁷⁹ Wolf Koenigs - Wolfgang Radt, *Ein Kaiserzeitlicher Rundbau (Monopteros) in Pergamon*, *Istanbul Mitteilungen* Band 29, Deutsches Archäologisches Institut, Tübingen 1979, 317-354, Levha 113, 3, Volker Michael Strocka, *Das Markttor von Miletos*, 128, Winckelmanns Program der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin 1981, s.27, 42 dipnot 74, Zeynep Koçel Erdem, *Anadolu'da Hadrianus Dönemi Mimari Bezemeleri (MS 117-138)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.), İstanbul 1996, s.41 dipnot 208.

⁸⁰ Ferrero, "Hierapolis", s.99, D'Andria, Hierapolis (Pamukkale) s.10.

⁸¹ Humann vd. *Altertümer von s,24-25*.

Roma'nın gücüne ve hüküm süren imparatorlarına karşı her fırsatta dürüstlük ve bağlılık gösterisinde bulunan kentler arasında yer alır⁸². Kentin Roma'ya gösterdiği bağlılık, Roma'nın Hierapolis'e gösterdiği itibar sonucunda Hierapolis Güney Hamamı, MS 2 yüzyılda da kenti saran ekonomik canlılık ve imar faaliyetleri⁸³ sırasında inşa edilir.

Antik dönemde kentler, zenginliği ölçüsünde bir veya daha fazla sayıda hamam inşa ederek halkın kullanımına açar. Birden fazla sayıda yapılmasının iki nedeni vardır. Birincisi kentin kalabalık nüfusa sahip olması nedeniyle temizlik ihtiyaçlarının karşılanması, diğeri ise, kentlerde yapılan gladyatör dövüşleri gibi, imparatorluğun, sosyal ve ekonomik gücünü, kentin zenginliğini, imparatorluğun diğer kentlerine ve kendi vatandaşlarına göstermekten kaynaklanan politik propaganda aracı olmasıdır. Hierapolis kentinde de kalabalık nüfus ve zenginlik gereği Roma Dönemi'nde iki adet hamam yapısı inşa edilerek halkın kullanımına açılmıştır. Hierapolis Kuzey Hamamı'nda olduğu gibi, kentlerin değişen sosyo-ekonomik şartları gereği, planları itibariyle uyum sağlayacak bazı hamamlar tadilatlarla kiliseye çevrilir. Hierapolis Güney Hamamı gibi bazı hamamlar ise konumları itibariyle inşa edildikleri tarihten itibaren sürekli tadilatlarla uzun süre kullanılır. MS 2. yüzyılda temel yıkanma odaları ve kompleks olarak inşa edilen Hierapolis Roma Hamamları, hamam geleneğinin yavaş yavaş terk edilerek, Bizans Hamamı (Oktogonal Hamam) (MS 5-6 yüzyıl)⁸⁴ gibi temel yıkanma işlevlerine sahip küçük ölçekli yeni hamamların inşa edildiği MS 5. yüzyıla kadar kullanılır. Hierapolis'te bulunan şifalı termal sular, Güney Hamamı'na ayrıcalık kazandırır ve hamamın bulunduğu alan yakın zamana kadar kaplıca olarak hizmet verir.

Kaynakça

- Akok, Mahmut**, "Ankara Şehrindeki Roma Hamamı", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII-1, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1969, 5-37.
- Akurgal, Ekrem**, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları İstanbul, 1989.
- Altunel, Erhan**, " L'Attività Sismica A Hierapolis E Nelle Zone Limitrofe", Francesco D'Andria e Francesco Silvestrelli, *Ricerche Archaeologiche Turche Nella Vale Del Lykos*, Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları, Congedo Editore Ankara, 2000, 299-314.
- Arthur, Paul**, *Bizans ve Türk Dönemi'nde Hierapolis (Pamukkale)*, Ege Yayınları, İstanbul, 2006.

⁸² Agonethetes olan bir Hierapolis vatandaşı, daha önce tanrıça Roma'ya ve Augustus'un evlat edindiği Gaius Ceasar'a bir sunak diktirmiştir. Bkz. Ferrero, "Hierapolis", s. 74.

⁸³ Ferrero, "Hierapolis", s. 99.

⁸⁴ Paul Arthur, *Bizans ve Türk Dönemi'nde Hierapolis (Pamukkale)*, Ege Yayınları, İstanbul, 2006, s.145, Limonocelli, *Hierapolis Di Frigia*, s.139.

- Baysal, Hüseyin**, "Lykos Vadisindeki Antik Kentler," Francesco D'Andria e Francesco Silvestrelli, Ricerche Archaeologiche Turche Nella Vale Del Lykos, Lykos Vadisi Türk Arkeoloji Araştırmaları, Congedo Editore Ankara, 2000, 19–49.
- Bean, George Ewart**, Turkey Beyond Maeander, Benn, London, 1980.
- Belke, Klaus – Mersich, Norbert**, Phrygien und Pisidien, TIB 7, Publisher, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1990.
- Boethius, Axel – Perkins, J. B. Ward**, Etruscan and Roman Architecture, Harmondsworth: Penguin Books, London, 1970.
- Brödner, Erika**, Die Römischen Thermen und Das Antike Badewesen, Eine Kulturhistorische Betrachtung, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstat, 1983.
- Connolly, Peter – Dodge, Hazel**, Ancient Cities, Life in Clsactical Athens and Rome, Oxford University Press, Oxford, 1994.
- D'Andria, Francesco**, Hierapolis (Pamukkale), Ege Yayınları, İstanbul, 2003.
- D'Andria, Francesco**, "Hierapolis of Frygia: its Evolution in Helenistic and Roman Times" AJA, 103.1999.307.
- D'Andria, Francesco**, " Hierapolis of Frygia: Its Evolution in Hellenistic and Roman Times", Urbanism in Western Asia Minor New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos, Edit. David Parrish, Portsmouth, Rhode Island, 2001.
- De Laine, Janet**, "Recent research on Roman Baths" Journal of Roman Archaeology, I, University of Michigan, 1988. 11-32.
- Erdem, Zeynep Koçel**, Anadolu'da Hadrianus Dönemi Mimari Bezemeleri (MS 117-138), (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.), İstanbul, 1996.
- Farrington, Andrew**, The Roman Baths of Lycia An Architectural Study, Likya'daki Roma Hamamları Mimari Araştırmalar, The British Institute Of Archaeology at Ankara, Ankara, 1995.
- Ferrero, Daria De Bernardi**, "Hierapolis", Aslantepe, Hierapolis, Iasos, Kyme, Scavi Archaeologici Italiani in Turchia, Marsilia, 1993.
- Gates, Charles**, Ancient Cities, The Archaeology of Urban Life in The Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome, Publisher Routledge, London, 2003.
- Guidoboni, Emanuela**, Catalogue Of Ancient Earthquaked İn The Mediterranean Area Up To The 10.Th Century, Istituto Nazionale di Geofisica, Rome, 1994.
- Guy, Laurie**, "Naked" "Baptism in the Early Church: The Rhetoric and the Reality", The Journal of Religious History, 27, No. 2, 2003, 133–142.
- Hallett, Christopher Hugh**, The Roman Heroic Portrait, (Thesis of Ph..D University of California at Berkeley), California, 1993.
- Humann, Carl, Conrad Cichorius, Walter Judeich, Franz Winter**, Altertümer von Hierapolis, Berlin, 1898.
- Koenigs, Wolf – Radt, Wolfgang**, Ein Kaiserzeitlicher Rundbau (Monopteros) in Pergamon", Istanbul Mitteilungen Band 29, Deutsches Archaologisches Institut, Tübingen, 1979, 317–354.

- Krencker, Daniel - Krüger, E - .Lehmann, H, und Wachtler, H.,** Die Trierer Kaiserthermen, Dr. Benno Filser Verlag G.M.B.H. Augsburg, 1929.
- Limonocelli, Massimo,** Hierapolis Di Frigia XIII Virtual Hierapolis Virtual Archaeology and Restoration Project (2007 – 2015), Ege Yayınları, İstanbul, 2019.
- Magie, David,** Roman Rule in Asia Minor, To End Of The Third Century After Christ, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1950.
- Malay, Hasan,** “Batı Anadolu’nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu” Ege Üniversitesi Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi II, İzmir, 1983, 50-61.
- Mansel, Arif Müfid,** Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1978.
- Nielsen, Inge,** “Early Provincial Baths and Their Relations To Early İtalic Baths,” Roman Baths and Bathing, Proceeding of the First International Conference on Roman Baths Held at Bath, England, 30 March-4 April 1992, Part I: Bathing and Society, Edit. J. Delaine, and D.E. Johnston, Portsmouth, Rhode Island, 1999, 35-43.
- Onurkan, Somay,** Dağlık Kilikia Mimarisi Üzerine Araştırmalar, Hamam Yapıları, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul), İstanbul, 1967.
- Pamir, Hatice,** Phrygia Bölgesi Therme Yapıları (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul), İstanbul, 1995.
- Parman, Ebru,** Ortaçağda Bizans Dönemi’nde Frygia, Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserler, Anadolu Üniversitesi Yayinevi, Eskişehir, 2002.
- Ramsay, William Mitchell,** The Cities and Bishoprics of Frygia, Oxford, 1895.
- Ritti, Tullia,** Fonti Letterarie Epigrafiche Hierapolis, Scavi e Ricerche, I, G. Bretschneider Ed, Rome, 1985.
- Robert, Louis - Robert, Jeanne,** La Carie Histoire et Geographie Historique, Publisher A. Maisonneuve, Paris, 1954.
- Söğüt, Bilal,** “Phrygia Hierapolis’inde Yeni Bir Çeşme Anıtı”, Archivum Anatolicum, 5, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2002, 193–202.
- Söğüt, Bilal,** “Hierapolis Arkeoloji Müzesindeki MÖ 1- MS 1. Yüzyıla Ait Bezemeli Mimari Elemanlar”, Ramazan Özgan’a Armağan Festschrift Für Ramazan Özgan, Yayına Hazırlayan, M Şahin-H. Mert, Ege Yayınları, İstanbul, 2005, 349–371.
- Strabon,** Geographica (Coğrafya), (Çev. A. Pekman), İstanbul, 1987.
- Strocka, Volker Michael ,** Das Markttor von Miletos, 128, Winckelmanns Program der Archaeologischen Gesellschaft zu Berlin, 1981.
- Şimşek, Celal,** “III. Dönem Hierapolis Roma Hamamı Kazısı” VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları (Ayrıbasım), 1996, 221–242.
- Şimşek, Celal,** “IV. Dönem Hierapolis Roma Hamamı Kazısı”, VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1997, (Ayrıbasım), 1–27.
- Şimşek, Celal ,** “Lykos Laodikeiası’ndan Yüksek Kabartmalı Friz Bloğu”, Ramazan Özgan’a Armağan Festschrift Für Ramazan Özgan, Yayına Hazırlayan, M Şahin-H. Mert, Ege Yayınları, İstanbul, 2005, 433–451.

Şimşek, Celal, Laodikeia (Laodikeia ad Lycum), Ege Yayınları, İstanbul, 2007.

Verzone, Paolo, Hierapolis Di Frigia Nei Lavori Della Missione Archaeologica Italiana, in "Quaderni de 'La ricerca. scientifica'", n. 100, Roma, CNR, 1978, 391-475.

Vitruvius, De Architectura Mimarlık Üzerine On Kitap, (Çev. S.Güven), Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınevi, İstanbul, 1990.

Yegül, Fikret, Baths and Bathing in Classical Antiquity, The MIT Press, Newyork, 1992.

Yegül, Fikret, " Cilicia At The Crossroads: Transformations of Baths And Bathing Culture in The Roman East ", Olba VIII, Kaam Yayınları, Mersin, 2003.

Weber, Leo, Zur Münzprägung des Phrygischen Hierapolis, Friedrich Leo zum Sechzigsten Geburtstag Dargebracht, Berlin Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1911.

FOTOĞRAFLAR

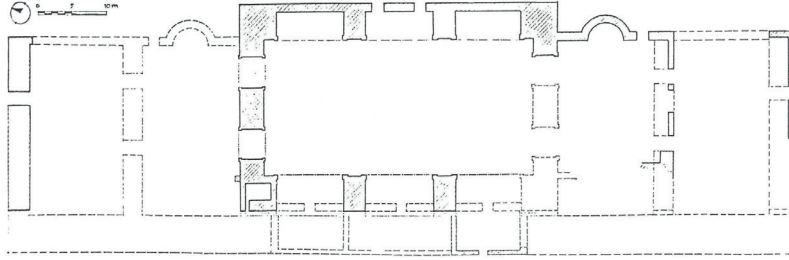
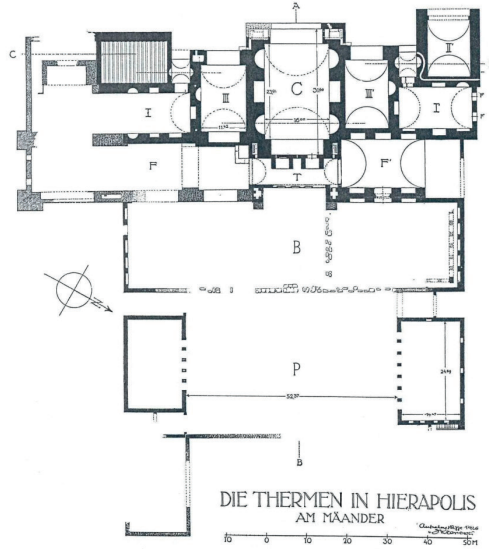

FIG. 65 - Terme 'extra muros'. Planta.

Fotoğraf 1: Hierapolis Kuzey Hamamı Planı (Paolo, Verzone, Hierapolis Di Frigia Nei Lavori Della Missione Archaeologica Italiana, in "Quaderni de 'La ricerca. scientifica'", n. 100, Roma, CNR, 1978, 391-475, s.438, Fig.65)

Fotoğraf 2: Hierapolis Güney Hamamı Planı (Daniel, Krencker - E.Krüger-H.Lehmann und H.Wachtler, Die Trierer Kaiserthermen, Dr Benno Filser Verlag G.M.B.H. Augsburg, 1929, s.289, Abb.428)